

OPPONENSI VÉLEMÉNY

TÓTH JÓZSEF: „A hazai élelmiszergazdasági koordinációs terek működési tapasztalatai” c. MTA doktori értekezésről

Az akadémiai doktori értekezés Tóth József közel három évtizedet átölelő tudományos életművének teljes körű, olvasmányos feldolgozását tartalmazza egy akadémiai kutatási és gyakorlati szempontból kiemelt jelentőségű területről.

Az összesen 145 oldalas értekezés a témaválasztás háttérének bemutatásával kezdődik, majd két nagyobb részre tagolódik. Az első rész a koordinációs terek működési tapasztalatait foglalja össze, míg a második az élelmiszergazdasági vállalati működést segítő innovációs kérdésekkel foglalkozik. Az értekezést öt technikai jellegű melléklet [Függelék, Hivatkozásjegyzék, Táblázatok (40 táblázat) és Ábrák (12 ábra)] teszi teljessé.

Az első rész („Koordinációs terek működési tapasztalatai”) négy fejezetre tagolódik. A piacműködés hatékonyságát két fejezetben, a sertés piac 1990-es évekbeli fejlődésén és a tejpiac ezredfordulón történő fejlődésén keresztül mutatja be a szerző. A nagyon plasztikus és a kontextuális részleteket jól bemutató bevezetés utáni, a sertés piaci viszonyokkal foglalkozó három fejezet (2.5.5, 2.5.6, és 2.5.7) nagyszerű példája az empirikus adatokon alapuló regressziós elemzésnek és az elemzési eredményeknek a gyakorlathoz kötődő magyarázatának. Az adatok és az elemzések majd két évtizedes távlatból visszanezve is „üdítőek” és lényegre törőek. Valószínűleg, ha most végeznénk el ezeket az elemzéseket, akkor több lenne a statisztikai modell illesztési és tesztelési „mumbo jumbo”, de a lényeg – a vágósertés és a sertéshús reálára közötti kapcsolat jellege az 1990-es évek magyar viszonyai között – nem változna. Ma már sokkal inkább természetes, mint akkor az 1990-es évek végén volt, de kiemelendő az oksági kapcsolat meglétének vizsgálata, amely egy fontos és lényegi eleme az alapos elemzésnek.

A harmadik fejezet a hazai tejipar ezredfordulói fejlődését mutatja be 1995 és 2003 között és az előző fejezethez hasonló elvek alapján végez ár transzmissziós elemzéseket a kínálati és a keresleti oldalra vonatkozóan.

A negyedik fejezet visszakanyarodik a húsipar ezredfordulói fejlődéséhez és bemutatja az OCRA modellt és összehasonlítja, nagyon röviden, a DEA (Data Envelopment Analysis) modellel. Az OCRA modellt tárgyaló és a többtényezős döntési modellek (MCDM) közé helyező szakirodalomban még az AHP (Analytic Hierarchy Process) modell szokott hely

kapni. Hiányként lehetne felvetni, hogy az OCRA modell elhelyezése és értékelése az MCDM modellek között és kiválasztásának indoklása talán a szükségesnél kevesebb figyelmet és oldalszámot kapott a disszertációban.

A szerző ebben a részben először kilenc élelmiszeripari szakágazat (mint termelő egységek) hatékonyságát vizsgálja négy évben (1997, 1998, 1999, 2000) azzal a fő következtetéssel, hogy a húsfeldolgozás szakágazat mind a négy vizsgált évben egyértelműen hátrányban, sőt nagymértékű versenyhátrányban volt a működési versenyképesség szempontjából a vizsgált többi szakágazathoz képest.

A következő fejezet ezt a következtetést finomítja az árbevétel alapján három csoportba sorolt 338 húsipari vállalkozás adataira épülő regressziós modellek segítségével. A szerző a 4.8 pontban strukturális változóként bevezeti a „regionalitást”, a meglévő versenyelőnyök egy-egy régióhoz kapcsolását, identifikálását.

Az első rész utolsó, ötödik fejezete a magyar borvidékek empirikus hátterével tárgyalja a regionális klaszterek működési hatékonyságát. Általános megállapítása fejezetnek, hogy másfél évtizeddel ezelőtt (Tóth József 2009-es tanulmányának megállapításait használva) a nemzetközi piac felfelé, a prémium és szuperprémiumborok irányába tolódott el és amelyet a tudásalkalmazás követő magyar borászat nem követett; ezt a megállapítást – mások mellett – a borexport értékesítési átlagárának az alakulása is alátámaszt. Tekintve, hogy az utolsó évtizedben jelentős beruházások történtek a boriparba (például: Kreinbacher, Sauska) és ezek eredményeként rangos nemzetközi versenyeken kaptak elismeréseket magyar borok, feltehető, sőt remélhető, hogy ezek a megállapítások változhattak ennek következtében. Tekintve, hogy a disszertáció beadási éve 2022 volt, talán kellett volna utalni ezekre a változásokra és ezek esetleges hatásaira.

A fejezetben ismertetésre kerül egy 119 válaszadóra támaszkodó több mint 100 kérdést tartalmazó kérdőíves felmérés eredménye is. A válaszadók 22 borvidéket képviseltek (kb. öt fő borvidékenként), de ez a felmérés csak országos szinten tekinthető némileg reprezentatívnak. [Feltételezhetően ez ugyanaz a kérdőíves felmérés, amit a II. rész 6. fejezetében is felhasznál a szerző és amelyből 115 volt értékelhető – lásd 85. oldal.] A válaszok között több kiugró, illetve hiányzó érték is volt, de ezek részletes elemzésével nem foglalkozott a szerző. A hiányzó értékeknél módszertani opció lehetett volna a hiányzó értékek jellegének a hiányzás okaitól függő meghatározása (MCAR = Missing Completely at Random, MAR = Missing at Random, MNAR = Missing Not at Random), amely meghatározza az adatelőkészítési feladatokat (a hiányzó adatok helyettesítése mennyiben és hogyan történjen), illetve az elemzési módszertant.

A kiugró értékek kezelésére szokásosan alkalmazott megoldások közül (a kiugró értékek súlyának csökkentése a vizsgálatban, a kiugró értékek transzformációja, illetve robusztus becslési technikák alkalmazása) a szerző csak a robusztus modellre fókuszált, a többi lehetőséget figyelmen kívül hagyta.

Az értekezés második részének első fejezete (6. fejezet) az együttműködésen alapuló nyitott innováció szerepét vizsgálja egy olyan ágazatban – borászat –, amely nagy részben a versenyelőnyt biztosító tényezők (pl. receptek) megőrzésén és nem megosztásán alapul. Az empirikus alapot a korábban már használt (I. rész, 5. fejezet) kérdőíves felmérés biztosítja, az elemzési módszertan többváltozós probit. A fejezet fő megállapítása – némileg átfogalmazva – a „path dependency” elvének igazolása ebben a szektorban is: az innovációs nyitottság mértéke, az innovációs folyamat különböző szakaszaiban, erősen korrelál az előző szakasz mértékével.

A 7. fejezet szintén kérdőíves adatokra épül: 231 közép-magyarországi élelmiszeripari gazdasági termelő, feldolgozó és kereskedő kkv kérdezőbiztosok által rögzített adataira. Mivel egy elméletileg nem feltárt területről van szó, a szerző nagyon pozitív módon hangsúlyozza, hogy az elemzés megközelítésében és módszertanában az EDA (Exploratory Data Analysis) receptjét követi, de ez az értekezésben a PCA (Principal Component Analysis) alkalmazásában merül ki. Azonban az EDA atyja, John Tukey által már az 1970-es évektől népszerűsített feltáró adatelemzés lényege (mutasd meg az adatokban rejtőzködő tendenciát, illessz egy a tendenciának megfelelő modellt, vizsgáld meg a modell illeszkedését és az eredménytől függően fogadd el a modellt, vagy keress egy másikat) egyáltalán nem [csak] a PCA alkalmazásában rejlik, hanem az adatábrák hangsúlyos alkalmazásában és az ábrákból kirajzolódó adat tendenciáknak megfelelő modell kiválasztásában. Az értekezésből ez az „adat detektív” rész nagymértékben hiányzik.

A 8. fejezet egy 2014-es felmérésre építve viszi tovább és bontja ki az előző fejezetben elkezdett elemzéseket. Módszertani újdonság a klaszterelemzés alkalmazása („k-medián”) az „innovatív” és „nem innovatív” kkv csoportokra. A klaszter eljárások nagy problémája, hogy nincsen elméletileg jó megoldás: a kapott csoportok stabilitását, robusztusságát csak azzal lehet igazolni, ha több módszerrel, több távolság mértékkel is azonos, vagy hasonló eredményeket kapunk. Itt a kritikus olvasónak hiányérzete támadhat egyrészt a választott eljárást (miért pont ezt a több százból), illetve az eredmények stabilitását illetően. Ezt a hiányt egy rövid bekezdés megszüntethette volna.

A 9. egyben utolsó fejezet egy európai áttekintés a 2012-es Közösségi Innovációs Felmérés (CIS) 13 ország (Bulgária, Németország, Észtország, Spanyolország, Ciprus, Horvátország,

Litvánia, Magyarország, Portugália, Románia, Szlovénia, Szlovákia és Norvégia) nagy elemszámú adatai alapján. Furcsa, hogy Spanyolország (2,146 válaszadó) és Norvégia (290 válaszadó) esetében a „Stratégiai magatartás” kérdésre nem érkezett egyetlen válasz sem, amelyet magyarázni kellett volna különösen azon eredmény fényében, hogy (p. 121): „az innovációs tevékenységet pozitívan befolyásolják a stratégiai magatartás és a hálózati kiterjedtség Németországban és Cipruson”.

Az egész értekezés (Tóth József tudományos munkásságának összefoglalása) két nagy – a tudományos publikációkban újra egyre nagyobb hangsúlyt kapó – pillérre épül: a vizsgált problémakör gyakorlati relevanciája, hasznosíthatósága és a vizsgálati megközelítés alapvetően kvantitatív jellege. Az értekezés minden fejezete elméletileg jól megalapozott és módszertani sokszínűsége épül. A problémakör, amit Tóth József több nemzetközi és hazai kutatási projekt aktív résztvevőjeként vizsgált, az 1990-es évektől végbemenő agrárpiaci átalakulás leírása, szabályozása és a szektor vállalatainak, vállalkozásainak és ezek hálózatainak versenyképessége. A vizsgálati eszköz, az első publikációk és kutatási jelentések idején mindenképpen újszerű ökonometriai modellezés és ezen belül az OCRA (Operational Competitiveness Ratings Analysis) alkalmazása volt, amelyeknek most 2023-ban is van aktualitásuk.

A doktori értekezéssel kapcsolatos legjelentősebb kritikai észrevételem az, hogy az úttörő jellegű témaválasztás, az előremutató, élenjáró kvantitatív megközelítés és matematikai modellezés ellenére Tóth Józsefnek meglehetősen kevés számú nemzetközileg jelentős publikációja született. Ennek lehetséges magyarázatára Tóth József két bekezdésben utal (13. oldal utolsó és 14. oldal első bekezdés), amelyek én olvasatomban és személyes tapasztalataim alapján csak „business as usual” a végtelenül kiélezett nemzetközi publikációs környezetben. Azzal együtt, hogy a szerző által leírtak tényleges és jelentős problémák – különösen egy Közép-Kelet európai kutató számára –, de korántsem leküzdhetetlen akadályok, így a jelentős publikációk kevés száma hiányérzetet kelt.

A disszertációban nagyon kevés elütés és pontatlanság található, így mindenképpen feltűnő, hogy a Rensis Likert (Institute for Social Research, University of Michigan) által kidolgozott skála nevébe (13. oldal, első teljes bekezdés) egy felesleges extra „e” is becsúsztott („Liekert”), míg a 73. oldal második bekezdésében már „Lickert” skálaként szerepel és „Lickert” néven bukkan fel a 104. oldal 8.3.2 fejezetében is. A 15. oldal, utolsó bekezdésében „Survey” helyett „Surevy” szerepel.

Összefoglalva: A szerző, sokszor nemzetközi kutatási projektek keretében, jelentős volumenű a gyakorlat számára is releváns empirikus kutatást végzett. Eredményeit zömében nemzetközi kutatási tanulmányokban közölte. Kutató és oktató tevékenysége a kutatási eredmények disszeminációjával jelentős hatást gyakorolt a szakterület fejlődésére. A disszertáció korrekt képet nyújt a szerző kutatási eredményeiről és jól tükrözi hozzájárulását szakterületéhez.

Mindezek alapján javaslom Tóth József értekezésének nyilvános vitára bocsátását.

Budapest, 2023. 12. 07.

Vastag Gyula

Egyetemi tanár, az MTA Doktora